

Alina Szczurek-Boruta

ORCID: 0000-0001-7705-4398

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Młodzież – tożsamość – środowisko – casus Śląska Cieszyńskiego

Youth – identity – environment – the case of Cieszyn Silesia

Abstract

The narrative presented in this article is situated within pedagogy of youth, in the mainstream of discussion on youth as the subject of prospective changes, in social pedagogy and intercultural pedagogy. The theoretical framework of the considerations is constructivism and its basic thesis that identity is constructed in the process of primary and secondary socialization.

The author refers to the research material, collected over thirty years on forming the identity of young people living in Cieszyn Silesia and the determinants of this process. The scheme of comparative longitudinal studies, the sequential research strategy, and oblique, quantitative research were used.

The results of the aforementioned studies on young people carried out in 1990-2022 are a record of social and civilization changes that have affected the community of Cieszyn Silesia, it is also a record of the current state.

The outcomes of the presented research indicate undulating views and declarations of youth in terms of identification. They provide grounds for supposing that contemporary youth from Cieszyn Silesia declare and feel a multidimensional identity (harmoniously combining the local, national, European and global dimensions) much more clearly than their older peers. Obviously, the above presented proposal of an empirical theorem should be treated in the categories of a (very initially) verified hypothesis, requiring reliable representative longitudinal comparative studies at various borderlands (to determine whether the stated regularities are of general value), as well as nationwide studies.

The obtained result allows for assuming that the examined young people can cope better in the future (e.g. on the labour market), can enter interpersonal relations with bigger sensitivity, can consciously (re)construct the local environment, country and the world, and can responsibly handle their activities and their consequences.

Keywords

youth, identity, environment, Cieszyn Silesia

Wprowadzenie

W ostatnich latach w społecznościach lokalnych w poszczególnych krajach, zarówno w Europie, jak i na świecie, zaszły istotne przemiany społeczno-kulturowe, demograficzne, ekonomiczne. W ich wyniku proces dorastania, w tym formowania się tożsamości, zmienił się w znaczący sposób w stosunku do poprzednich pokoleń. Z jednej strony pojawiła się możliwość wyboru, projektowania własnej ścieżki rozwoju, co umożliwia młodym ludziom lepszą adaptację w szybko zmieniającej się rzeczywistości. Z drugiej strony brak adekwatnego do potrzeb wsparcia – ze strony rodziny, szkoły, instytucji i organizacji funkcjonujących w środowisku lokalnym – w procesie budowania i realizowania projektu swego życia zwiększa niepewność, poczucie bezradności, lęk, utrudnia podjęcie ważnych decyzji życiowych, stąd przesuwa się w czasie i wydłuża wejście w dorosłość¹.

Poważne cywilizacyjne wyzwania i potrzeba gruntownej modernizacji współczesnych społeczeństw sprawia, że trzeba sięgać do zasobu i potencjału młodych ludzi. Młodzież jest kontestatorem i siłą sprawczą zmian, to ona będzie (re)konstruować świat i ponosić odpowiedzialność. W tym kontekście warto przyjrzeć się bliżej procesowi formowania się tożsamości młodych ludzi. Od jego efektów zależy będzie przyszłość i jakość życia jednostek, kształt ładu społecznego i natura procesów makro, mezo i mikrospołecznych.

(Re)konstruowanie tożsamości młodzieży – konteksty teoretyczne

Na gruncie pedagogiki tożsamość rozpatrywana jest jako cel i zadanie wychowania, kształcenia, edukacji, podstawowych działań pedagogicznych wspierających jednostkę w jej rozwoju². Zdaniem Agnieszki Cybal-Michalskiej tożsamość jest

¹ Na fakt ten wskazują liczne badania, por. J.J. Arnett, *Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties*, „American Psychologist” 2000, 55(5), s. 469–480, <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>; tenże, *Conceptions of the transition to adulthood: perspectives from adolescence through midlife*, „Journal of Adult Development” 2001, 8(2), s. 133–143, <https://doi.org/10.1023/A:1026450103225>; K. Luyckx, S.J. Schwartz, L. Goossens, S. Pollock, *Employment, sense of coherence and identity formation: contextual and psychological processes on the pathway to sense of adulthood*, „Journal of Adolescent Research” 2008, 23(5), s. 566–591; A.I. Brzezińska, T. Czub, S. Hejmanowski, M. Rękosiewicz, R. Kaczan, K. Piotrowski, *Uwarunkowania procesu kształtowania się tożsamości w okresie przejścia z adolescencji do dorosłości*, „Kultura i Edukacja” 2012, 89(3), s. 23–50; A. Oleszkowicz, K. Gwiżdż, *Formowanie się tożsamości osobistej w okresie stającej się dorosłości, w kontekście poczucia bezpieczeństwa i gotowości do zmian*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2019, 24(2), s. 184–204, <https://doi.org/10.14656/PFP20190203>.

² Por.: Z. Kwieciński, *Socjopatologia edukacji*, Olecko 1995, s. 13–14; K. Rubacha, *Nowe kategorie pojęciowe współczesnej teorii wychowania*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 2, Warszawa 2004, s. 65.

inicjatywą autoedukacyjną urzeczywistnianą w biegu życia indywidualnego i społecznego³. Kwestia tożsamości człowieka staje się wyzwaniem dla socjalizacji, wychowania i psychoterapii – jak piszą Mirosław Szymański i Zbyszko Melosik⁴.

Proces formowania się tożsamości w okresie przejścia z adolescencji do wczesnej dorosłości i jego uwarunkowania to problem szczególnej wagi w naukach społecznych. W psychologii badania nad podmiotowymi i społecznymi uwarunkowaniami procesu kształtowania się tożsamości od lat prowadzi zespół pracujący pod kierunkiem Anny Brzezińskiej⁵. W pedagogice tożsamość i jej determinanty są przedmiotem badań prowadzonych m.in. przez Agnieszkę Cybal-Michalską, Agatę Cudowską, Romana Lepperta, Mirosława Szymańskiego. Długą tradycję mają badania wyznaczników kształtowania się tożsamości prowadzone od lat 90. XX wieku przez zespół pracujący pod kierunkiem Tadeusza Lewowickiego.

Podjęta w tym artykule narracja sytuuje się w pedagogice młodzieży⁶, w nurcie rozważań nad młodzieżą jako podmiotem perspektywnych zmian (na temat jakości krystalizowania się tożsamości młodzieży w świecie permanentnej zmiany szeroko i wielokrotnie wypowiada się Agnieszka Cybal-Michalska⁷). Warto podkreślić, iż z inicjatywy prof. dr hab. Agnieszki Cybal-Michalskiej od 2016 roku w Komitecie Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk istnieje Zespół Pedagogiki Młodzieży, a od 2020 roku działa Sekcja Pedagogiki Młodzieży, która ogromną wagę przywiązuje do wieloparadygmatycznych badań nad młodzieżą⁸.

Ramę teoretyczną prowadzonych rozważań stanowi konstruktywizm. W kilku miejscach odwołuję się także do koncepcji edukacji międzykulturowej oraz koncepcji Stanisława Kawuli trzech grup komponentów środowiska, z którymi człowiek wchodzi w aktywne relacje.

W myśl tezy sformułowanej przez współczesną socjologię tożsamość jednostki jest społecznie konstruowana. Odbywa się to stopniowo, w procesie socjalizacji pierwotnej i wtórnej, zgodnie z panującą w danym społeczeństwie, w określonym

³ A. Cybal-Michalska, *Młodzież akademicka a kariera zawodowa*, Kraków 2014.

⁴ M.J. Szymański, Z. Melosik (red.), *Tożsamość w warunkach zmiany społecznej*, Warszawa 2016.

⁵ Zob. A.I. Brzezińska, T. Czub, S. Hejmanowski, M. Rękosiewicz, R. Kaczan, K. Piotrowski, *op. cit.*, s. 23–50.

⁶ A. Cybal-Michalska, *Pedagogika młodzieży*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2019, s. 383–390.

⁷ Zob. A. Cybal-Michalska, *Tożsamość młodzieży w perspektywie globalnego świata. Studium socjopedagogiczne*, Poznań 2006; A. Cybal-Michalska (red.), *Tożsamość w kontekście edukacyjnym i społeczno-kulturowym. Między partykularyzmem a uniwersalizmem*, Poznań 2011.

⁸ Sekcja Pedagogiki Młodzieży działa w ramach Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk. Została powołana na wniosek prof. dr hab. Agnieszki Cybal-Michalskiej przy Wydziale I Nauk Humanistycznych i Społecznych Polskiej Akademii Nauk uchwałą Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN z dnia 26 czerwca 2020 roku, <http://zpm.home.amu.edu.pl/#:~:text=Sekcja%20Pedagogiki%20M%C5%82odzie%C5%BCy%20dzia%C5%82a%20w%20ramach%20Komitetu%20Nauk,Pedagogicznych%20PAN%20z%20dnia%2026%20czerwca%202020%20>

czasie historycznym, strukturą społeczną⁹. Przyjmujący to założenie pedagodzy, m.in. Agnieszka Cybal-Michalska i Agata Cudowska, wskazują, że kształtująca się tożsamość pozostaje w dialektycznym związku ze światem społecznym i jego „epizodyczną naturą”¹⁰.

Konstrukttywizm w kontekście pedagogiki jest jedną z opcji wspierania rozwoju każdego dziecka. Zdaniem Zbigniewa Kwiecińskiego:

wychowanie i kształcenie pojmowane konstruktywistycznie dążą do uczynienia partnerów procesów edukacyjnych ich podmiotami i autorami, a zarazem zachęcają do stawiania się przez nich świadomymi i aktywnymi rekonstruktorami ich świata społecznego, świata zarówno więzi bezpośrednich, jak i odpowiedzialności obywatelskich w trzech wymiarach: lokalnym, narodowym i globalnym (...) W opozycji do maksymalizmu i pedagogizmu pedagogiki tradycyjnej (didaskalocentrycznej), a zarazem w opozycji do negatywizmu i redukcjonizmu pedagogiki Nowego Wychowania (pajdocentrycznej), konstrukttywizm można określić jako pedagogikę minimalnej interwencji, wsparcia i przewodzenia¹¹.

Koncepcję i założenia pedagogicznej szkoły myślenia o wielokulturowości i międzykulturowości, edukacji międzykulturowej od lat rozwijają Tadeusz Lewowicki, Jerzy Nikitorowicz, Zenon Jasiński¹², przyjmując, iż edukacja międzykulturowa sprzyja kształtowaniu postaw otwartych, wzajemnemu poznawaniu, kształtowaniu tożsamości wielowymiarowej w rozumieniu T. Lewowickiego¹³ czy też tożsamości wielopłaszczyznowej, ustawicznie kreującej się, w ujęciu Jerzego Nikitorowicza¹⁴.

⁹ Zob. P.L. Berger, T. Luckmann, *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, przeł. J. Niżnik, Warszawa 1983.

¹⁰ Zob.: A. Cybal-Michalska, *Tożsamość młodzieży w perspektywie...*, op. cit., s. 89; A. Cudowska, *Kształtowanie twórczych orientacji życiowych w procesie edukacji*, Białystok 2004, s. 248–250.

¹¹ Z. Kwieciński, *Przedmowa*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski, *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, Warszawa 2003, s. 14.

¹² Zob. prace autorskie oraz prace pod redakcją Tadeusza Lewowickiego, Jerzego Nikitorowicza. W serii prac „Edukacja międzykulturowa” pod redakcją T. Lewowickiego ukazało się od 1992 roku już ponad 80 publikacji. Publikacje pod redakcją J. Nikitorowicza ukazują się od 1995 roku w Wydawnictwie Uniwersyteckim „Trans Humana”. Publikacje pod redakcją Zenona Jasińskiego wydawane są w Uniwersytecie Opolskim.

¹³ Tożsamość wielowymiarową T. Lewowicki rozumie jako „tożsamość harmonijnie łączącą wymiary lokalne, regionalne, państwowe i narodowe, europejskie, a nawet wymiar globalny. (...) obejmuje ona te wymienione wymiary czy płaszczyzny życia”. Zob. T. Lewowicki, *O podstawowych warunkach pomysłnej pracy nauczyciela w sytuacji wielokulturowości – studia i doświadczenia z pogranicza polsko-czeskiego*, [w:] T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, A. Szczurek-Boruta (red.) *Praca nauczyciela w warunkach wielokulturowości – studia i doświadczenia z pogranicza polsko-czeskiego*, Toruń 2008, s. 21–22.

¹⁴ Kształtowanie się wielopłaszczyznowej i ustawicznie kreującej się tożsamości jest – jak twierdzi Jerzy Nikitorowicz – nieustannym procesem rozwoju i funkcjonowania tożsamości w triadzie: tożsamość dziedziczona – tożsamość nabywana w procesie socjalizacji – tożsamość wybierana „Ja”. Zob. J. Nikitorowicz, *Wielopłaszczyznowa i ustawicznie kreująca się tożsamość w społeczeństwie wie-*

W myśleniu o edukacji międzykulturowej przyjmuję perspektywę społecznego konstrukcjonizmu i z tej perspektywy przedstawiam strategię nauczania i uczenia się¹⁵. Podstawą aksjologiczną tej strategii są uniwersalne wartości: podmiotowość, godność, szacunek, sprawiedliwość, zaufanie, lojalność i inne, na nich opiera się funkcjonowanie systemu oświatowego. W strategii tej projektuje się działania edukacyjne tworzące warunki do wspierania rozwoju, konstruowania (się) tożsamości, uczenia się w bezpośrednim kontakcie z inną kulturą i jej reprezentantami, rozwijania aktywności strategicznej i odpowiedzialności.

Tożsamość jednostki kształtuje się na podstawie wartości, relacji i postaw istniejących w określonym środowisku społeczno-kulturowym. Dlatego zasadne jest odwołanie do koncepcji Stanisława Kawuli trzech grup komponentów środowiska (grupy i instytucje o przewadze oddziaływań naturalnych [N], instytucje i stowarzyszenia oddziaływań pośrednich [P], instytucje wychowania planowego i celowego [PC]), z którymi człowiek wchodzi w aktywne relacje¹⁶.

Prowadzone w tym artykule diagnozy wpisują się w rozstrzygnięcia światopoglądowego modelu tożsamości (odwołującego się do wartości, wzorów kulturowych i etosu przyjętego w społeczeństwie)¹⁷.

Używając terminu „tożsamość kulturowa” – odmiana tożsamości społecznej (zbiorowej) – wyrażam przekonanie, zgodnie z ujęciem kulturologicznym, iż istnieje względnie trwałe świadomości jednostki, powstające w wyniku jej subiektywnych wyborów, który zwykle bywa nazywany autokoncepcją jednostki. Jej treść czerpana jest z zewnątrz, z takich czy innych systemów kultury¹⁸.

Tożsamość kulturowa – jak zauważa J. Nikitorowicz – to „fenomen rozwijający się, dynamiczny, otwarty na ustawiczną kreację i stawanie się, zjawisko złożone i zmienne, konstrukt wielowymiarowy łączący elementy osobowego systemu jednostki z centralnymi wartościami kultury grupy, do której jednostka należy, oraz

lokulturowym a edukacja międzykulturowa, [w:] J. Nikitorowicz, M. Sobecki, D. Misiejuk (red.), *Kultury tradycyjne a kultura globalna, konteksty edukacji międzykulturowej*, Białystok 2001, s. 15–35.

¹⁵ Zob.: A. Szczurek-Boruta, *Konstrukcjonizm społeczny i jego znaczenie teoriopoznawcze w badaniach międzykulturowych*, [w:] T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur (red.), *Edukacja międzykulturowa – teorie, poglądy, doświadczenia społeczne*, Cieszyn–Warszawa–Toruń 2010, s. 44–68; A. Szczurek-Boruta, *Doświadczenia społeczne w przygotowaniu przyszłych nauczycieli do pracy w warunkach wielokulturowości*, Toruń 2013.

¹⁶ S. Kawula, *Pedagogika społeczna dzisiaj i jutro*, Toruń 2012, s. 96.

¹⁷ Zob. Z. Bokszański, *Tożsamość, interakcja, grupa*, Łódź 1989. W tym nurcie można wymienić prace: H. Świdy-Ziemby, A. Guryckiej, K. Szafran, B. Fatygi, R. Lepperta, A. Szczurek-Boruty, E. Zamojskiej, A. Cybal-Michalskiej.

¹⁸ Tożsamość kulturową za Aldoną Jawłowską ujmuję jako „proces samookreślenia się wobec jakichś składników rzeczywistości symbolicznej, kulturowego świata, pozwalających odróżnić siebie od innych (...), zając miejsce w przestrzeni społecznej”. Zob. A. Jawłowska, *Tożsamość na sprzedaż*, [w:] A. Jawłowska (red.), *Wokół problemów tożsamości*, Warszawa 2001, s. 53.

świadomym uczestnictwem w wartościach ponadczasowych kultury europejskiej i globalnej”¹⁹.

W niniejszych rozważaniach przyjmuję następujące założenia:

1. Młodzież jest odrębną kategorią społeczną i stanowi aktywny podmiot zmiany społecznej. To, w jaki sposób młodzież będzie wpływać na zmiany społeczne, zależy między innymi od jej (młodzieży) tożsamości.
2. Tożsamość jednostki jest społecznie konstruowana. Za ważne czynniki, w kluczowy sposób uwikłane w proces formowania się tożsamości, uznaje się podmiotowe cechy jednostki, które rozpatruje się w szerszym kontekście kluczowych doświadczeń społecznych gromadzonych i (re)konstruowanych w trakcie socjalizacji pierwotnej (rodzina, grupa rówieśnicza) i socjalizacji wtórnej (instytucje edukacyjne), w trzech domenach: środowisko wychowawcze naturalne; środowiska wychowawcze intencjonalne oraz instytucje wychowania pośredniego.
3. Specyfika miejsca życia rzutuje na proces socjalizacji, wychowania, edukacji i formowania się tożsamości młodego pokolenia.

Metodologia badań

W artykule tym odwołuję się do gromadzonego przez ponad 30 lat materiału empirycznego uzyskanego w trakcie badań (w których uczestniczyłam) prowadzonych w latach 1990–2011 pod kierunkiem naukowym Tadeusza Lewowickiego przez pracowników Katedry i Zakładu Pedagogiki Ogólnej cieszyńskiego wydziału Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach oraz Społeczny Zespół Badań Kultury i Oświaty Pogranicza²⁰. Materiał ten wykorzystuję do porównań z wynikami badań własnych przeprowadzonych w latach: 2015, 2016, 2022. Opis metodologii badań i badanych grup znajduje się w przywołanych w tym opracowaniu pracach z lat 1994–2022. Próba badana dobrana została metodą celową. Elementy celowe to: miejsce zamieszkania – pogranicze polsko-czeskie, powiat cieszyński, historyczno-geograficzny region Śląska Cieszyńskiego; typ szkoły – szkoły średnie; wiek – 18 lat.

¹⁹ J. Nikitorowicz, *Wielopłaszczyznowa i ustawicznie kreująca się...*, *op. cit.*, s. 26.

²⁰ Poczynania badawcze cieszyńskiego zespołu naukowego pracującego pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Tadeusza Lewowickiego skupiały się na edukacji regionalnej, wielokulturowej, międzykulturowej, również na określeniu tożsamości narodowej młodzieży. Zob. publikacje w serii „Edukacja Międzykulturowa”.

Zastosowano schemat badań porównawczych podłużnych²¹, strategię badań sekwencyjnych, badania ukośne²², ilościowe sondażowe (ankietę), postawiono wprost pytanie: kim się czujesz?, pytania o natężenie identyfikacji, pytania pozwalające określić uwarunkowania formowania się tożsamości, poziom realizacji zadań rozwojowych, gotowość do angażowania się w działania społeczne i inne oraz badania jakościowe (wywiady). W tym opracowaniu odwołuję się wyłącznie do wyników badań ilościowych.

Uwzględniając przyjęte założenia teoretyczne oraz procedurę badawczą, starano się odpowiedzieć na następujące pytania: *Jaka jest tożsamość kulturowa młodych ludzi mieszkających na Śląsku Cieszyńskim? Jakie są uwarunkowania formowania się tożsamości badanych osób?*

Badania przeprowadzono wśród młodych Polaków zamieszkujących w południowej części pogranicza polsko-czeskiego. Ograniczono się do powiatu cieszyńskiego, terenu położonego w południowo-wschodniej części województwa śląskiego, przy granicy z Czechami i Słowacją. Powierzchnia przygranicznego powiatu cieszyńskiego wynosi 730,29 km², zamieszkuje go 177 124 mieszkańców. Gęstość zaludnienia wynosi 243 mieszkańców na 1 km². Wszystkie gminy powiatu należą do Euroregionu Śląsk Cieszyński, zarazem stanowiąc trzon tego euroregionu po polskiej stronie²³.

Wyniki badań naukowych wskazują na to, że większa intensywność różnorodnych przeobrażeń politycznych, społecznych, ekonomicznych, jak i kulturowych w warunkach pogranicza kształtuje człowieka o niejednorodnej tożsamości i kompetencji kulturowej, dystansującego się od stereotypowego myślenia o ‘innych’. W literaturze wskazuje się na pozytywny efekt pogranicza i kształtowanie się człowieka pogranicza (Jan Szczepański, Leszek Gołdyka, Jerzy Nikitorowicz, Tadeusz Lewowicki²⁴).

²¹ Zob. K. Konarzewski, *Jak uprawiać badania oświatowe. Metodologia praktyczna*, Warszawa 2000, s. 11–15.

²² „W badaniach ukośnych przeprowadzamy pomiar danej zmiennej tym samym narzędziem w sposób powtarzalny w różnym czasie, ale w różnych grupach osób badanych reprezentujących taki sam poziom wieku”. Podają za: J. Trempała, M. Olejnik, *Badanie rozwoju psychicznego człowieka*, [w:] J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, Warszawa 2016, s. 135.

²³ *Powiat cieszyński w liczbach*, https://www.polskawliczbach.pl/powiat_cieszynski [dostęp: 24.08.2022].

²⁴ Zob. J. Szczepański, *Kultury pogranicza*, „Przegląd Humanistyczny” 1990, 34(10), s. 5; L. Gołdyka, *Uwagi o efekcie pogranicza*, [w:] J. Miluska, *Psychologia społeczno-kulturowego pogranicza. Wstęp do koncepcji i badań*, Szczecin 2016, s. 15–30; J. Nikitorowicz, *Znamienność (swoistość) tożsamości człowieka pogranicza*, [w:] J. Miluska, *Psychologia społeczno-kulturowego pogranicza...*, op. cit., s. 31–42; T. Lewowicki, *O pograniczu, tożsamości ludzi i edukacji humanistycznej*, [w:] M. Sobecki, D. Misiejuk, J. Muszyńska, T. Bajkowski (red.), *Człowiek pogranicza – wyzwania humanistycznej edukacji. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Jerzemu Nikitorowiczowi*, Białystok 2019, s. 341–348.

Śląsk Cieszyński to kraina usytuowana w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Czeskiej, skupiona wokół miasta Cieszyn i rzeki Olzy, leży w historycznych i geograficznych granicach Górnego Śląska, obejmuje ziemie dawnego Księstwa Cieszyńskiego²⁵ i zajmuje obszar około 2280 km². Powiat cieszyński w znacznej mierze pokrywa się z obszarem Śląska Cieszyńskiego²⁶.

Środowisko to cechuje się większym niż w regionach centralnych zróżnicowaniem etnicznym, narodowym, religijnym²⁷. Jest swoiste ze względu na kontakty międzykulturowe, wielokulturowość, wielowyznaniowość, doświadczenia historyczne, graniczne położenie, a także tradycje kształtowania tożsamości narodowej, złożonej, wielowymiarowej oraz uczestnictwo w dobrze zorganizowanym życiu kulturalnym regionu²⁸.

Wyniki badań i dyskusja

Identyfikacja młodzieży – falowanie poglądów i deklaracji

Na tle wyników systematycznie prowadzonych od ponad 30 lat badań młodzieży z pogranicza polsko-czeskiego dostrzec można:

- Falowanie poglądów i deklaracji poczucia tożsamości narodowej: w latach 1990–1994 – 59,7% badanych deklaroowało identyfikację narodową²⁹, w latach 2000–2004 72,8% respondentów określało siebie w kategoriach Polak, Polka³⁰,

²⁵ Zob.: J. Chlebowczyk, *Nad Olzą. Śląsk Cieszyński w wiekach XVIII, XIX i XX*, Katowice 1971; J. Szymeczek, R. Kaszper, *Krótki zarys historii Śląska Cieszyńskiego*, „Czeski Cieszyn/Český Těšín Papers”, (2), <https://fdocuments.net/document/krotki-zarys-historii-slaska-cieszynskiego-eurac-artykul-podaje-w-zarysie.html?page=1> [dostęp: 22.05.2023].

²⁶ Powiat cieszyński w liczbach, https://www.polskawliczbach.pl/powiat_cieszynski [dostęp: 24.08.2022].

²⁷ Por.: T. Kadłubiec, *Pogranicze jako problem badań etnokulturowych*, [w:] R. Mrózek (red.), *Kultura, język, edukacja*, t. 1, Katowice 1995; H. Rusek, A. Pieńczak, J. Szczyrbowski (red.), *Dziedzictwo kulturowe jako klucz do tożsamości pogranicza polsko-czeskiego na Śląsku Cieszyńskim*, Cieszyn–Katowice–Brno 2010; A. Śliz, M.S. Szczepański, *Borderland in sociological perspective. The case of the Polish-Czech border (Pogranicza w socjologii. Przypadek pogranicza polsko-czeskiego)*, [w:] J. Kiszta (red.), *BlueNotes 1. ACCENDO – Centrum pro vědu a vyzkum, o.p.s.*, Ostrava 2013, s. 25–29.

²⁸ Por.: A. Szczurek-Boruta, *Kapitał społeczno-kulturowy i poczucie tożsamości wielowymiarowej na Śląsku Cieszyńskim*, „Studia Edukacyjne” 2008, (8), s. 87–104; A. Szczurek-Boruta, *Edukacja międzykulturowa na Śląsku Cieszyńskim*, „Pedagogika Społeczna” 2013, 47(1), s. 9–27.

²⁹ Zob. B. Grabowska, *Identyfikacja z grupą społeczną jako czynnik tożsamości narodowej*, [w:] T. Lewowicki (red.), *Poczucie tożsamości narodowej. Studium z pogranicza polsko-czeskiego*, Cieszyn 1994, s. 41–50.

³⁰ Zob. A. Szczurek-Boruta, *Procesy identyfikacyjne i kształtowanie się tożsamości jednostki. Studium empiryczne. Z badań młodzieży ze szkół średnich z pogranicza polsko-czeskiego*, [w:] J. Nikitorowicz, J. Halicki, J. Muszyńska (red.), *Kultury narodowe na pograniczach*, Białystok 2007, s. 273–283.

w roku 2005 było tych osób 64,0%³¹, w kolejnych latach następował wzrost identyfikacji narodowej – w roku 2006 – 75,5% badanych³², w roku 2008 – 79,0% czuło się przede wszystkim Polakiem/Polką³³. Znaczący i nagły spadek identyfikacji narodowej (do 46%) odnotowano w roku 2015 (badania prowadzone jeszcze przed exodusem uchodźców do Europy)³⁴, w roku 2016 ponowny wzrost – 79,4%³⁵, a w roku 2022³⁶ (po wybuchu wojny na Ukrainie) znaczący spadek – 22% młodych ludzi wskazuje identyfikację narodową.

- Na przestrzeni czasu zmienia się poziom identyfikacji ze środowiskiem lokalnym. 10,2% badanych określiło siebie w kategoriach „miejscowy”³⁷ w badaniach przeprowadzonych w latach 1990–1994; w 2004 roku takich osób było 15,4%; w roku 2005 odnotowano spadek do 7,0%; od roku 2006 notowano wzrost identyfikacji regionalnej: 21,9% w roku 2006; 20,7% w roku 2008, 26,0% w roku 2015, 46,7% w roku 2016. Spadek identyfikacji regionalnej (11%) pokazują wyniki badań przeprowadzonych w 2022 roku.
- Samookreślenie w kategoriach „jestem Europejką/Europejczykiem” wzrosło w stosunku do wyników badań młodzieży z początku lat 90. XX wieku. W latach 1990–1994 – 8,5% respondentów określiło siebie mianem Europejczyka, w 2004 roku – 23,1% badanych czuło się Europejczykami. Spadek autodeklaracji „jestem Europejczykiem” odnotowano w latach 2005–2006 (11,0% w 2005, 15,8% w roku 2006). Fałę ponownego wzrostu zaobserwowano w roku 2008 – 25,9% badanych deklarowało poczucie tożsamości europejskiej. W roku 2016 świadomość europejską wykazywało 34,3% respondentów. W 2022 roku badani nie wskazali tej identyfikacji.

³¹ Zob. B. Grabowska, *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczu cieszyńskim w sytuacji zmiany*, [w:] T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur (red.), *Z teorii i praktyki edukacji międzykulturowej*, Cieszyn–Warszawa 2005, s. 215–235.

³² Zob. A. Szczurek-Boruta, *Cultural identity of youth and multicultural education – empirical study*, „The New Educational Review” 2007, 11(1), s. 37–48.

³³ Zob. A. Szczurek-Boruta, B. Grabowska, *Dynamika kształtowania się tożsamości młodzieży – ku tożsamości wzbogaconej*, [w:] T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, A. Szczurek-Boruta (red.), *Poczucie tożsamości i stosunek młodzieży do wybranych kwestii społecznych – studium z pogranicza polsko-czeskiego*, Cieszyn–Warszawa–Toruń 2009, s. 21–64.

³⁴ Zob. A. Szczurek-Boruta, *Lokalne środowisko życia i kształtowanie tożsamości otwartej w perspektywie edukacji międzykulturowej*, „Pedagogika Społeczna” 2016, 61(3), s. 55–69.

³⁵ A. Szczurek-Boruta, *Tożsamość młodych Polaków mieszkających na pograniczu polsko-czeskim*, „POGRANICZE. Studia Społeczne” 2017, 30, s. 195–209.

³⁶ W marcu 2022 roku badaniami objęto 105 uczniów szkół średnich zlokalizowanych na terenie powiatu cieszyńskiego. Zgodnie ze stanowiskiem Mieczysława Łobockiego próba składająca się z więcej niż 100 osób stanowi próbę dużą. Zob. M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Kraków 2001, s. 172.

³⁷ Wówczas było to określenie – Ślązak.

- Na znaczeniu wśród badanej młodzieży zyskiwało bądź traciło określanie siebie w kategoriach „obywatel świata” (10,8% – wyniki badań z lat 1990–1994; 3,1% – wyniki badań przeprowadzonych w 2004 roku; 7,0% w roku 2005; 5,6% – wyniki badań w roku 2006; w roku 2008 – 25,4% badanych czuło się obywatelami świata). Wyniki z roku 2015 wskazują na spadek znaczenia i wartości przypisywanej identyfikacji obywatelskiej, tylko 9,0% badanej młodzieży czuło się obywatelami (kategorię tę odnoszono do kraju). Wzrost znaczenia i wartości przypisywanej identyfikacji obywatelskiej odnotowano w roku 2016 – 27,5%. W roku 2022 16,7% badanej młodzieży deklarowało, że czuje się obywatelami świata.

Przywołane wyniki badań z lat 1990–2016 wskazują na to, że najsilniejsza wśród badanych była identyfikacja narodowa. Ten etap zakorzenienia wyrasta z tożsamości niższego poziomu (lokalnej, regionalnej) i zawsze jest z tożsamością regionalną powiązany³⁸. Niezależnie od czasu, uwarunkowań politycznych, społecznych, kulturowych poczucie tożsamości narodowej jest nieredukowalnym, subiektywnym elementem struktury Ja. Peryferyjna świadomość narodowa pojawia się w sytuacji ryzyka, a tych na pograniczu nie brakuje.

Wyniki przeprowadzonych badań, wskazujące na kształtowanie się tożsamości regionalnej u młodych ludzi, mają znaczenie dla pedagogiki, świadczą o skuteczności realizowanej edukacji regionalnej (formalnej i nieformalnej) w badanym środowisku lokalnym (na ten temat wypowiadałam się w innych tekstach)³⁹. Tożsamość regionalna daje dobre podstawy do formowania kolejnych etapów tożsamości. Jak twierdzą Peter L. Berger i Thomas Luckmann, nie ulega wątpliwości, że ważniejsza dla jednostki jest zwykle socjalizacja pierwotna oraz że „zasadnicza struktura jakiegokolwiek socjalizacji wtórnej musi przypominać strukturę tej pierwszej”⁴⁰.

Badana młodzież identyfikuje się ze sferą tożsamości europejskiej. Pozycja wymiaru „Europejczyk” w strukturze tożsamości nie jest wysoka. Przed laty Jolanta Miluska, opisując uwarunkowania tego stanu rzeczy, zauważyła, że powstaje

³⁸ Fakt ten wielokrotnie podkreślali m.in.: J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Warszawa 2009; Z. Jasiński, A. Kozłowska (red.), *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczach*, Opole 1997.

³⁹ A. Szczurek-Boruta, *Edukacja środowiskowa i wybrane formy realizacji edukacji regionalnej, wielokulturowej i międzykulturowej na Śląsku Cieszyńskim*, [w:] B. Cimała, M. Pogorzelska (red.), *Wokół różnorodności kulturowej i regionalizmu – rozważania teoretyczne i aspekty praktyczne*, Opole 2014, s. 105–120; A. Szczurek-Boruta, *Od edukacji regionalnej do edukacji międzykulturowej – ku zbliżeniu ludzi i ich kultur*, [w:] K. Kossak-Głowczewski, A. Kożyczkowska (red.), *Wielokulturowość: między edukacją regionalną i edukacją międzykulturową. Dylematy i konteksty tożsamościowe*, Kraków 2015, s. 295–315; A. Szczurek-Boruta, *Edukacja regionalna w opiniach nauczycieli ze Śląska Cieszyńskiego*, [w:] Z. Jasiński, J. Szymeczek (red.), *Miejsce regionalizmu w zachowaniu dziedzictwa kulturowego*, Czeski Cieszyn–Opole 2017, s. 183–195.

⁴⁰ P.L. Berger, T. Luckmann, *op. cit.*, s. 204.

w sytuacji, gdy w procesie socjalizacji dochodzi do zaniechania systemu wartości i symboli budujących etos kategorii „Europejczyk”⁴¹. Edukacja szkolna ma spore zaniedbania w tym względzie, sprawa ta wymaga dalszych pogłębionych badań i podjęcia działań pedagogicznych.

Warto zauważyć, że tradycja życia na pograniczu i ukształtowana świadomość bycia „między” wpływają na deklaracje badanych. Deklaracje, poglądy młodzieży uwarunkowane są historycznie i związane – być może – z mitem Mitteleuropy podtrzymywanym i żywym na Śląsku Cieszyńskim⁴², wyznacza je też racjonalność, swoisty pragmatyzm, dostrzeganie korzyści płynących z obecności Polski w Unii Europejskiej. Zarówno przeszłość, jak i współczesność (łatwość przekraczania granic, podróżowania, migracje ekonomiczne, możliwość kształcenia w państwach europejskich, wspólne inicjatywy polsko-czeskie) wpływają na to, że u badanych polska tożsamość narodowa ściśle łączy się z tożsamością europejską⁴³.

Wyniki przeprowadzonych badań ujawniły występowanie u części badanych tożsamości wielowymiarowej – harmonijnie łączącej wymiary lokalny, narodowy, europejski, planetarny – w rozumieniu T. Lewowickiego, wielopłaszczyznowej i ustawicznie kreującej się – w ujęciu J. Nikitorowicza. W roku 2008 – 2,9% badanych, a w roku 2015 – 15,0% w jednakowym stopniu czuło się każdym, tj. miejscowym, Polakiem, Europejczykiem, „obywatelem świata”. W roku 2022 takie deklaracje złożyło 38,9% badanych.

Kształtowanie (się) u części badanych młodych ludzi tożsamości wielowymiarowej na badanym terenie ma swoją tradycję. Przed laty na tendencję kształtowania się tożsamości złożonej wskazywał Józef Chlebowczyk⁴⁴. W latach 90. XX wieku w kontekście wyników wielozmiennowych badań T. Lewowicki pisał o kształtowa-

⁴¹ J. Miluska, *Tożsamość Europejczyka – fakt czy artefakt?*, [w:] J. Nikitorowicz, D. Misiejuk, M. Sobecki (red.), *Etniczność i obywatelskość w nowej Europie. Konteksty edukacji międzykulturowej*, Białystok 2007.

⁴² Koncepcja Mitteleuropy powstała w XIX wieku w Austro-Węgrzech jako koncepcja federacji krajów koronnych rządzonych przez odrębnych monarchów z dynastii Habsburgów, związana jest z legendą monarchii austrowęgierskiej. Ukształtowana wówczas świadomość jedności regionu środkowoeuropejskiego jako przestrzeni o wysokiej pozycji gospodarczej, stabilności, dobrobytu, etosu pracy, zachowania porządku, pokojowej koegzystencji państw słowiańskich i germańskich w ramach terenów tworzących Austro-Węgry do dziś dnia oddziałuje na zachowania tożsamościowe mieszkańców Śląska Cieszyńskiego. Koncepcja Mitteleuropy opisana jest m.in. w pracach: J. Chlebowczyk, *Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu*, Warszawa–Kraków 1975; J. Chlebowczyk, *O prawie do bytu małych i młodych narodów. Kwestia narodowa i procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX wieku)*, Warszawa–Kraków 1983.

⁴³ Fakt ten dotyczy całego społeczeństwa i jest opisywany m.in. w: J. Tazbir, *Mysł polska w nowożytnej kulturze europejskiej*, Warszawa 1986; A. Piskozub, *Polska w cywilizacji zachodniej*, Gdańsk 1995; A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996.

⁴⁴ J. Chlebowczyk, *Procesy narodotwórcze...*, *op. cit.*, *taż*, *O prawie do bytu...*, *op. cit.*

niu się nowej tożsamości ponadnarodowej⁴⁵ jako efekcie wielowymiarowego podejścia do tożsamości na badanym pograniczu. Obecnie – w 2023 roku – w sytuacji istnienia wielu zagrożeń (kryzys klimatyczny, energetyczny, żywieniowy, zagrożenie wojną, bezrobociem) i ryzyka następuje odchodzenie od jednoznacznej identyfikacji narodowej, regionalnej, europejskiej, widoczne są przejawy tożsamości wielowymiarowej łączącej różne identyfikacje. Młodzież postrzega siebie w wielu wymiarach, wykazuje silną tendencję do niewyróżniania żadnej z analizowanych sfer identyfikacji i silną przynależność do wszystkich przestrzeni kulturowych.

Tożsamość wielowymiarowa w rozumieniu T. Lewowickiego, wielopłaszczyznowa w ujęciu Nikitorowicza, jest jednym z celów edukacji międzykulturowej. Liczne badania potwierdzają, że tam, gdzie jest prowadzona, sprzyja kształtowaniu (się) tożsamości wielowymiarowej młodzieży (badania A. Szczurek-Boruty, B. Grabowskiej⁴⁶) i osób dorosłych – przyszłych nauczycieli (badania A. Szczurek-Boruty⁴⁷), a także seniorów (badania K. Jas⁴⁸). Uzyskane wyniki świadczą o pozytywnych efektach realizacji tego typu edukacji formalnej i nieformalnej w badanym środowisku.

Wskazane przemiany identyfikacji młodzieży są znamiem nowoczesności. Podstawą tożsamości, oprócz tradycji czy nawet rozumu, jest własne doświadczenie (gromadzone i opracowywane, podlegające procesom strukturacji i restrukturyzacji – w myśl neokonstruktywizmu – koncepcji rozwoju psychicznego rozwijanej przez Marię Tyszkową⁴⁹). To ono jest źródłem samowiedzy i układem odniesienia wobec innych ludzi.

Uwarunkowania formowania się tożsamości młodzieży

Osiągnięcie tożsamości przez młodych ludzi nie jest możliwe bez zewnętrznego wsparcia w postaci naturalnych i intencjonalnych oddziaływań edukacyjnych. Wy-

⁴⁵ T. Lewowicki, *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży – stałość – zmienność*, [w:] T. Lewowicki (red.), *Poczucie tożsamości narodowej. Studium z pogranicza polsko-czeskiego*, Cieszyn 1994, s. 127–135.

⁴⁶ Zob. A. Szczurek-Boruta, B. Grabowska, *Dynamika kształtowania się tożsamości młodzieży...*, *op. cit.* Zob. opracowania w serii prac „Edukacja Międzykulturowa”.

⁴⁷ A. Szczurek-Boruta, *O przygotowaniu nauczycieli do pracy w warunkach wielokulturowości – konteksty, opinie studentów, propozycje*, Toruń 2014.

⁴⁸ Kwestię tę ilustrują wyniki badań prowadzonych w ramach pracy doktorskiej: K. Jas, *Poczucie tożsamości osób w wieku późnej dorosłości – studia i doświadczenia na przykładzie Śląska Cieszyńskiego*, Cieszyn 2015, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji, niepublikowana praca doktorska przygotowana pod opieką naukową dr hab. Aliny Szczurek-Boruty.

⁴⁹ M. Tyszkowa, *Rozwój psychiczny jednostki jako proces strukturyzacji i restrukturyzacji doświadczenia*, [w:] M. Tyszkowa (red.), *Rozwój psychiczny człowieka w ciągu życia*, Warszawa 1988, s. 44–79.

niki badań porównawczych przeprowadzonych w odstępie 13 lat wśród młodzieży z pogranicza polsko-czeskiego ujawniły związek między społecznymi warunkami edukacji a formowaniem się tożsamości młodzieży (wartość współczynnika korelacji w badania przeprowadzonych w roku szkolnym 2003/2004 [$r = 0,682$; $p < 0,001$] wskazuje na umiarkowany związek; korelację wysoką, zależność znaczącą odnotowano w badaniach przeprowadzonych w roku 2016/2017 [$r = 0,73757$; $\text{Chi}^2(1482) = 2091,0$; $p = 0000$])⁵⁰. Doceniając wagę społecznych warunków edukacji⁵¹, jako swoistego wsparcia jednostki w jej rozwoju, trzeba ujmować je i analizować w kontekście miejsca życia i jego potencjału.

Specyficzne środowisko, jakim jest Śląsk Cieszyński, można scharakteryzować, odwołując się do wyłonionych przez Stanisława Kawulę trzech grup komponentów środowiska, z którymi człowiek wchodzi w aktywne relacje⁵². Z uwagi na ograniczenia objętości tego tekstu krótko je scharakteryzuję, odsyłając do bogatej literatury w tym zakresie.

Grupy i instytucje o przewadze oddziaływań naturalnych (N)

Fundamentalną i niezbywalną wartością dla mieszkańców Śląska Cieszyńskiego jest rodzina. Fakt zajmowania przez nią wysokiej pozycji w strukturze wartości wynika w dużej mierze z uwarunkowań historycznych, jej roli w podtrzymywaniu tożsamości regionalnej i narodowej⁵³. Tradycyjny model rodziny cieszyńskiej nie różni się zasadniczo od rodziny śląskiej. W przeszłości była to rodzina trójpokoleniowa, patriarchalna⁵⁴.

Rodzina jest ważnym miejscem rozwoju i socjalizacji człowieka, na co wskazują wyniki licznych badań naukowych, w których podejmowano między innymi próbę zidentyfikowania wzorów życia rodzinnego, towarzyskiego i są-

⁵⁰ Wyniki badań przedstawione w pracach: A. Szczurek-Boruta, *Zadania rozwojowe młodzieży i edukacyjne warunki ich wypełniania w środowiskach zróżnicowanych kulturowo i gospodarczo – studium pedagogiczne*, Katowice 2007; też, *Zadania rozwojowe i edukacja szkolna młodzieży. Stałość i zmienność*, Toruń 2019.

⁵¹ W koncepcji autorskich badań zadań rozwojowych konstrukt „społecznych warunków edukacji” obejmował dostarczanie oferty identyfikacyjnej, przedłużanie moratorium rozwojowego, poszerzenie promienia interakcji, etos, ambiwalencję, rewitalizację, kategorie pojęciowe zaczerpnięte z teorii Erika Eriksona. Zob. A. Szczurek-Boruta, *Zadania rozwojowe młodzieży i edukacyjne warunki...*, *op. cit.*

⁵² S. Kawula, *op. cit.*, s. 96.

⁵³ W. Świątkiewicz, *Rodzina jako wartość społeczna*, [w:] W. Świątkiewicz (red.), *W trosce o rodzinę*, Katowice 1994, s. 43.

⁵⁴ A. Szczypka-Rusz, *Współczesna rodzina cieszyńska. Kim są rodzice? Kim chcieliby, żeby były ich dzieci – rzecz o tożsamości*, [w:] T. Lewowicki, J. Suchodolska (red.), *Rodzina – wychowanie – wielokulturowość*, Cieszyn 2000, s. 49.

siedzkiego rodzin cieszyńskich (mieszanych wyznaniowo)⁵⁵ i zaolziańskich⁵⁶, transmisję wartości, kształtowanie się tożsamości, pozytywnych relacji między-pokoleniowych⁵⁷.

Tak rozumiana rodzina kształtowała i rozwijała u dziecka nie tylko poczucie tożsamości dziedzicznej (w rozumieniu i interpretacji J. Nikitorowicza i jego koncepcji)⁵⁸, które narasta wraz z interioryzacją zachowań, postaw społecznych i wartości, ale przede wszystkim wprowadzała je w proces nabywania tożsamości osobowej, społecznej drogą twórczej akceptacji siebie i wymagającej od jednostki dojrzałości wyboru i poczucia własnej adekwatności⁵⁹.

Życie rodzinne staje się motorem napędzającym młode pokolenie do podejmowania wielostronnej aktywności zawodowej, społecznej, fizycznej lub edukacyjnej, która z kolei przyczynia się do ugruntowania istniejącego już poczucia tożsamości lub postrzegania własnej osoby w nowych kategoriach. W konsekwencji prowadzi do rozstrzygnięcia kryzysu psychospołecznego i odpowiedzi na pytanie: „Kim jestem?”.

Instytucje i stowarzyszenia oddziaływań pośrednich (P)

Istotne miejsce w systemie wychowania opisywanego środowiska odgrywają instytucje, organizacje o różnym charakterze, biblioteki, czytelnie, kina, teatry, muzea, kluby, różnego typu stowarzyszenia społeczno-kulturalne, mass media, multimedia. Podejmowana w nich aktywność przyczynia się do zaspokajania potrzeb indywidualnych i społecznych, sprzyja odczuwaniu sensu życia, poczuciu dobrej jakości życia i służy pomyślnemu rozwojowi.

⁵⁵ T. Lewowicki, J. Suchodolska, *Rodzina – wychowanie – wielokulturowość*, op. cit.; A. Hruzd, *Małżeństwa mieszane na Śląsku Cieszyńskim – problem wyboru: kompromis czy wykluczenie?*, [w:] T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, J. Suchodolska (red.), *Pedagogika międzykulturowa wobec wykluczenia społecznego i edukacyjnego*, Cieszyn–Toruń 2011, s. 251–267.

⁵⁶ Por. H. Rusek, *Kulturowe wzory życia polskich rodzin na Zaolziu a asymilacja*, Katowice 1997.

⁵⁷ Zob. m.in.: A. Szczurek-Boruta, *Rodzina a tolerancja (z badań młodzieży i rodziców mieszkających na pograniczu polsko-czeskim)*, [w:] T. Lewowicki, B. Grabowska (red.), *Młodzież i tolerancja*, Cieszyn 1998, s. 99–119; A. Szczurek-Boruta, *Oddziaływania socjalizacyjno-wychowawcze w rodzinie w zróżnicowanym środowisku Pogranicza*, [w:] T. Lewowicki, J. Suchodolska (red.), *Rodzina – wychowanie – wielokulturowość*, op. cit., s. 117–140; A. Szczurek-Boruta, *Konflikt czy dialog międzypokoleniowy w rodzinie (studium z pogranicza polsko – czeskiego)*, [w:] R. Kwiecińska, M.J. Szymański (red.), *Młodzież a dorośli. Napięcia między socjalizacją a wychowaniem*, Kraków 2001, s. 322–334; A. Szczurek-Boruta, *Partnerzy międzypokoleniowej transmisji dziedzictwa kulturowego*, [w:] J. Nikitorowicz, J. Halicki, J. Muszyńska (red.), *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Społeczno-kulturowe wymiary przekazu*, Białystok 2003, s. 73–84.

⁵⁸ Por. J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, op. cit.

⁵⁹ Interpretacji tak rozumianej koncepcji opracowanej przez Eriksona dokonuje L. Witkowski: *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji Erika H. Eriksona*, Toruń 2000, s. 30.

Należy zauważyć, iż instytucje i stowarzyszenia działające na Śląsku Cieszyńskim od początku swego powstania podejmowały i podejmują działania wspierające edukację dzieci i młodzieży, przyczyniają się do kształtowania tożsamości regionalnej. Wymienić tu można m.in.: Macierz Ziemi Cieszyńskiej, Cieszyński Ośrodek Kultury, Zespół Pieśni i Tańca Ziemi Cieszyńskiej (istniejący od 1950 roku, popularyzujący folklor cieszyński), Muzeum w Cieszynie (istniejące od 1902 roku), Książnicę Cieszyńską (przechowującą unikatowe zbiory biblioteczne odzwierciedlające bogactwo dawnej kultury Śląska Cieszyńskiego), Śląski Zamek Sztuki i Przedsiębiorczości w Cieszynie – Zamek Cieszyński). Nowoczesną instytucją kultury z solidną tradycją jest aktualnie Biblioteka Miejska w Cieszynie, jej prekursorką była biblioteka Macierzy Szkolnej, która w 1935 roku rozpoczęła obsługę czytelników mieszkańców.

Na uwagę zasługują też przedsięwzięcia klubów i stowarzyszeń, m.in. Klub Propozycji – Cieszyński Interklub Społeczny, Cieszyński Klub Hobbystów, Stowarzyszenie Solidarność Polsko-Czesko-Słowacka w Cieszynie, które promują współpracę transgraniczną i tolerancję⁶⁰.

Instytucje wychowania planowego i celowego (PC)

Mówiąc o szkole jako o środowisku, pojmujemy ją jako jeden z elementów środowiska społeczno-wychowawczego oraz środowiska społeczno-instytucjonalnego⁶¹, ważny determinant kształtowania tożsamości dzieci, młodzieży, ponieważ „tożsamość jest zadaniem zarówno wychowawcy, jak i wychowanek”⁶².

Obok socjalizacji rodzinnej i socjalizacji odbywającej się w środowisku lokalnym edukacja szkolna jest jedną z dróg prowadzących do rozwoju fizycznego, psychicznego, intelektualnego oraz społecznego. Dostarcza impulsów skłaniających jednostkę do podejmowania aktywności oraz wcielania się w role społeczne.

Szkoła na pograniczu od początków swego istnienia spełniała funkcje kulturotwórczą i narodową. Właśnie w szkole rozpoczął się w XVIII wieku proces kształtowania postaw tolerancji wyznaniowej w Cieszynie i na Śląsku Cieszyńskim. Szkoła już w XIX wieku zapewniała awans społeczny dzieciom pochodzących z rodzin chłopskich⁶³.

⁶⁰ Por. A. Szczurek-Boruta, *Edukacja międzykulturowa na Śląsku Cieszyńskim*, „Pedagogika Społeczna” 2013, 47(1), s. 9–27.

⁶¹ J. Rodziewicz, *Środowisko społeczno-wychowawcze szkoły*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*, Warszawa 2003, s. 187.

⁶² Zob.: A. Szczurek-Boruta, *Edukacyjne konteksty kształtowania poczucia tożsamości kulturowej młodzieży – studia i doświadczenia z pogranicza polsko-czeskiego*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2011, 17, s. 141–165; też, *Szkoła i jej rola w kształtowaniu tożsamości młodzieży*, [w:] T. Lewowicki, W. Ogniewjuk, E. Ogrodzka-Mazur, S. Sysojewa (red.), *Wielokulturowość i edukacja*, Warszawa–Cieszyn–Kijów 2014, s. 285–303.

⁶³ Zob. A. Szczurek-Boruta, *Kapitał społeczno-kulturowy...*, *op. cit.*, s. 87–104.

Współczesne szkoły średnie funkcjonujące na Śląsku Cieszyńskim skutecznie przygotowują młodych ludzi do egzaminu maturalnego i podjęcia studiów, zapewniają sukces szkolny. Zdawalność osób ubiegających się o świadectwo maturalne jest wysoka w stosunku do wyników egzaminu w innych powiatach i gminach województwa śląskiego. W roku 2021 maturzyści z powiatu cieszyńskiego okazali się najlepszymi uczniami, zdającymi egzamin dojrzałości w całym województwie śląskim z wynikiem 82% (średnia krajowa – 81%)⁶⁴.

Wyniki wielu badań wskazują, iż szkoły przyczyniają się do formowania osobowości młodych ludzi. Czynią to przez przekazywanie im odpowiednich elementów doświadczenia zbiorowego, wyselekcjonowanych ze względu na potrzeby rozwojowe, składniki kultury symbolicznej, wszczepiają im pożądane społecznie wzory zachowań⁶⁵.

Konkluzje

Rezultaty przywoływanych w tym opracowaniu badań młodzieży przeprowadzonych w latach 1990–2022 to zapis przemian społeczno-cywilizacyjnych (wejście Polski do NATO w 1999 roku, do Unii Europejskiej w roku 2004, do strefy Schengen w 2007 roku, exodus uchodźców do Europy z Syrii i Bliskiego Wschodu od 2012 roku, pandemia COVID-19, wojna na Ukrainie od 2022), które swym oddziaływaniem objęły także społeczność Śląska Cieszyńskiego, to też zapis stanu współczesnego. Dają one podstawę do przypuszczeń, że dzisiejsza młodzież ze Śląska Cieszyńskiego deklaruje i odczuwa tożsamość wielowymiarową (harmonijnie łączącą wymiar lokalny, narodowy, europejski, globalny) znacznie wyraźniej aniżeli ich rówieśnicy (badani też w wieku 18 lat), którzy dziś są już starsi. Oczywiście powyższą propozycję, w zasadzie propozycję twierdzenia empirycznego, należy potraktować w kategoriach (bardzo wstępnie) zweryfikowanej hipotezy, wymagającej rzetelnych reprezentatywnych badań porównawczych, podłużnych na różnych pograniczach (dla ustalenia, czy stwierdzone prawidłowości mają wa-

⁶⁴ *Są wyniki! Maturzyści z powiatu cieszyńskiego najlepsi w województwie śląskim!*, 2021, <https://www.powiat.cieszyn.pl/aktualnosci/sa-wyniki-maturzysci-z-powiatu-cieszynskiego-najlepsi-w-wojewodztwie-slaskim> [dostęp: 31.08.2022].

⁶⁵ Por.: B. Grabowska, *Szkoła w środowisku zróżnicowanym kulturowo*, [w:] T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta (red.), *Szkoła na pograniczach*, Katowice 2000; A. Szczurek-Boruta, *Edukacja szkolna a kształtowanie się tożsamości młodzieży – pedagogiczna wartość antynomii istniejących w społecznej przestrzeni wychowania*, [w:] T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, B. Grabowska (red.), *Przemiany społeczno-cywilizacyjne i edukacja szkolna – problemy rozwoju indywidualnego i kształtowania się tożsamości*, Cieszyn–Warszawa–Kraków 2005, s. 203–213; E. Ogrodzka-Mazur, *Szkoła z polskim językiem nauczania z perspektywy oczekiwań edukacyjnych uczniów żyjących w zróżnicowanej kulturowo Europie*, „*Studia Pedagogiczne*” 2014, 67, s. 157–179.

lor ogólny), także powtórzeniowych o zasięgu ogólnopolskim, jak i stosowania nie tylko ilościowych badań sondażowych, ale także jakościowych, by wielostronnie opisywać siłę i zakres występowania opisywanych zjawisk. Niemniej wynik 38,9% dla tożsamości wielowymiarowej wart jest podkreślenia. To wzrost o 23,9 punktów procentowych w stosunku do wyników badań z roku 2015.

Uzyskany wynik pozwala przypuszczać, że badani młodzi ludzie mogą lepiej radzić sobie w przyszłości, lepiej poruszać się na rynku pracy, z większą wrażliwością wchodzić w relacje międzyludzkie, świadomie (re)konstruować otaczającą rzeczywistość, środowisko lokalne, kraj i świat, odpowiedzialnie podchodzić do swoich działań i ich konsekwencji.

Ich kapitał indywidualny (skonstruowana tożsamość) może być z powodzeniem transformowany w kapitał grupowy, a następnie w kapitał będący wartością dla społeczności lokalnej i krajowej. Takie podejście akcentuje wzajemne zależności między kapitałem indywidualnym a kapitałem społecznym. Zależności, o których mowa, mają charakter zwrotny, tj. wysoki poziom kapitału społeczno-kulturowego ułatwia tworzenie rozległych sieci powiązań interpersonalnych, a te z kolei w sposób niebudzący wątpliwości wpływają na zmiany ilościowe i jakościowe w zakresie kapitału indywidualnego.

Jeśli zgodzić się z poglądem Kazimierza Krzysztofka, iż: „jednym z centralnych problemów kultury nadchodzących dziesięcioleci będzie pogodzenie obiegu globalnego z własnym, wspólnotowym wymiarem kultury (...) i że większe szanse ochrony i rozwoju będą mieć kultury otwarte, o tzw. miękkim kanonie, dopuszczającym uniwersum, niż kultury o twardym kanonie, zamkniętym na to uniwersum”⁶⁶, to stwierdzić można, że Śląsk Cieszyński od wieków stanowi przykład kultury otwartej, zdolnej do przyswajania obcych treści, ale i posiadającej siły ochrony, obrony przed obcymi wpływami, obcym oporem. Tym samym środowisko to ma lepsze szanse i możliwości rozwoju.

Należy podkreślić, że możliwości (samo)rozwoju lokalnych środowisk zależą od współdziałania wielu podmiotów życia społecznego kształtujących warunki rozwoju jednostek i społeczności tworzących podstawy szeroko pojmowanej edukacji, która – dostarczając wiedzy, kształtując nastawienia emocjonalne, wdrażając do działań – pozwala lepiej zrozumieć problemy współczesności i zaakceptować nowe pojmowanie tożsamości osobistej i społecznej w wielu wymiarach.

Jestem świadoma tego, że zasygnalizowałam jedynie pewne tendencje. Ujawniają się na ich tle nowe problemy, nabieramy coraz większego dystansu i pokory do trudnych i złożonych zagadnień, zauważamy, jak niewiele potrafimy, i w jak

⁶⁶ K. Krzysztofek, *Pogranicza i multikulturalizm w rozszerzonej Unii*, „Studia Europejskie” 2003, (1), s. 86.

niewielkim zakresie możemy wspierać edukacyjnie konstruowanie tożsamości młodego pokolenia.

Otwartym pozostaje nadal pytanie: Jak wykorzystać potencjał miejsca, by lepiej wspierać rozwój, edukację dzieci, młodzieży i dorosłych?

Bibliografia

- Arnett J.J., *Conceptions of the transition to adulthood: perspectives from adolescence through midlife*, „Journal of Adult Development” 2001, 8(2), 133–143, <https://doi.org/10.1023/A:1026450103225>
- Arnett J.J., *Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties*, „American Psychologist” 2000, 55(5), 469–480, <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>
- Berger P.L., Luckmann T., *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, przeł. J. Niżnik, Warszawa 1983.
- Bokszański Z., *Tożsamość, interakcja, grupa*, Łódź 1989.
- Brzezińska A.I., Czub T., Hejmanowski S., Rękosiewicz M., Kaczan R., Piotrowski K., *Uwarunkowania procesu kształtowania się tożsamości w okresie przejścia z adolescencji do dorosłości*, „Kultura i Edukacja” 2012, 89(3), s. 23–50.
- Chlebowczyk J., *Nad Olzą. Śląsk Cieszyński w wiekach XVIII, XIX i XX*, Katowice 1971.
- Chlebowczyk J., *O prawie do bytu małych i młodych narodów. Kwestia narodowa i procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX wieku)*, Warszawa–Kraków 1983.
- Chlebowczyk J., *Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu*, Warszawa–Kraków 1975.
- Cudowska A., *Kształtowanie twórczych orientacji życiowych w procesie edukacji*, Białystok 2004.
- Cybal-Michalska A., *Młodzież akademicka a kariera zawodowa*, Kraków 2014.
- Cybal-Michalska A., *Pedagogika młodzieży*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2019, s. 383–390.
- Cybal-Michalska A., *Tożsamość młodzieży w perspektywie globalnego świata. Studium socjopedagogiczne*, Poznań 2006.
- Cybal-Michalska A. (red.), *Tożsamość w kontekście edukacyjnym i społeczno-kulturowym. Między partykularyzmem a uniwersalizmem*, Poznań 2011.
- Gołdyka L., *Uwagi o efekcie pogranicza*, [w:] J. Miluska, *Psychologia społeczno-kulturowego pogranicza. Wstęp do koncepcji i badań*, Szczecin 2016, s. 15–30.
- Grabowska B., *Identyfikacja z grupą społeczną jako czynnik tożsamości narodowej*, [w:] T. Lewowicki (red.), *Poczucie tożsamości narodowej. Studium z pogranicza polsko-czeskiego*, Cieszyn 1994, s. 41–50.
- Grabowska B., *Szkoła w środowisku zróżnicowanym kulturowo*, [w:] T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta (red.), *Szkoła na pograniczach*, Katowice 2000, s. 69–80.
- Grabowska B., *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczu cieszyńskim w sytuacji zmiany*, [w:] T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur (red.), *Z teorii i praktyki edukacji międzykulturowej*, Cieszyn–Warszawa 2005, s. 215–235.
- Hruzda A., *Małżeństwa mieszane na Śląsku Cieszyńskim – problem wyboru: kompromis czy wykluczenie?*, [w:] T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, J. Suchodolska (red.), *Pedagogika międzykulturowa wobec wykluczenia społecznego i edukacyjnego*, Cieszyn–Toruń 2011, s. 251–267.

- Jas K., *Poczucie tożsamości osób w wieku późnej dorosłości – studia i doświadczenia na przykładzie Śląska Cieszyńskiego*, Cieszyn 2015, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji, niepublikowana praca doktorska przygotowana pod opieką naukową dr hab. Aliny Szczurek-Boruty.
- Jasiński Z., Kozłowska A. (red.), *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczach*, Opole 1997.
- Jawłowska A., *Tożsamość na sprzedaż*, [w:] A. Jawłowska (red.), *Wokół problemów tożsamości*, Warszawa 2001, s. 51–78.
- Kadłubiec T., *Pogranicze jako problem badań etnokulturowych*, [w:] R. Mrózek (red.), *Kultura, język, edukacja*, t. 1, Katowice 1995, s. 259–265.
- Kawula S., *Pedagogika społeczna dzisiaj i jutro*, Toruń 2012.
- Kłoskowska A., *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996.
- Konarzewski K., *Jak uprawiać badania oświatowe. Metodologia praktyczna*, Warszawa 2000.
- Krzysztofek K., *Pogranicza i multikulturalizm w rozszerzonej Unii*, „Studia Europejskie” 2003, (1), s. 77–94.
- Kwieciński Z., *Przedmowa*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski, *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, Warszawa 2003, s. 11–15.
- Kwieciński Z., *Socjopatologia edukacji*, Olecko 1995.
- Lewowicki T., *O podstawowych warunkach pomysłnej pracy nauczyciela w sytuacji wielokulturowości – studia i doświadczenia z pogranicza polsko-czeskiego*, [w:] T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, A. Szczurek-Boruta (red.) *Praca nauczyciela w warunkach wielokulturowości – studia i doświadczenia z pogranicza polsko-czeskiego*, Toruń 2008, s. 13–24.
- Lewowicki T., *O pograniczu, tożsamości ludzi i edukacji humanistycznej*, [w:] M. Sobecki, D. Misiejuk, J. Muszyńska, T. Bajkowski (red.) *Człowiek pogranicza – wyzwania humanistycznej edukacji. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Jerzemu Nikitorowiczowi*, Białystok 2019, s. 341–348.
- Lewowicki T., *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży – stałość – zmienność*, [w:] T. Lewowicki (red.), *Poczucie tożsamości narodowej. Studium z pogranicza polsko-czeskiego*, Cieszyn 1994, s. 127–135.
- Lewowicki T., Suchodolska J., *Rodzina – wychowanie – wielokulturowość*, Cieszyn 2000.
- Luyckx K., Schwartz S.J., Goossens L., Pollock S., *Employment, sense of coherence and identity formation: contextual and psychological processes on the pathway to sense of adulthood*, „Journal of Adolescent Research” 2008, 23(5), s. 566–591.
- Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Kraków 2001.
- Miluska J., *Tożsamość Europejczyka – fakt czy artefakt?*, [w:] J. Nikitorowicz, D. Misiejuk, M. Sobecki (red.), *Etniczność i obywatelskość w nowej Europie. Konteksty edukacji międzykulturowej*, Białystok 2007, s. 52–69.
- Nikitorowicz J., *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Warszawa 2009.
- Nikitorowicz J., *Wielopłaszczyznowa i ustawicznie kreująca się tożsamość w społeczeństwie wielokulturowym a edukacja międzykulturowa*, [w:] J. Nikitorowicz, M. Sobecki, D. Misiejuk (red.), *Kultury tradycyjne a kultura globalna, konteksty edukacji międzykulturowej*, Białystok 2001, s. 15–35.
- Nikitorowicz J., *Znamienność (swoistość) tożsamości człowieka pogranicza*, [w:] J. Miluska, *Psychologia społeczno-kulturowego pogranicza. Wstęp do koncepcji i badań*, Szczecin 2016, s. 31–42.
- Ogrodzka-Mazur E., *Szkoła z polskim językiem nauczania z perspektywy oczekiwań edukacyjnych uczniów żyjących w zróżnicowanej kulturowo Europie*, „Studia Pedagogiczne” 2014, 67, s. 157–179.

- Oleszkowicz A., Gwiżdż K., *Formowanie się tożsamości osobistej w okresie stającej się dorosłości, w kontekście poczucia bezpieczeństwa i gotowości do zmian*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2019, 24(2), s. 184–204, <https://doi.org/10.14656/PFP20190203>
- Piskozub A., *Polska w cywilizacji zachodniej*, Gdańsk 1995.
- Powiat cieszyński w liczbach*, https://www.polskawliczbach.pl/powiat_cieszynski [dostęp: 24.08.2022].
- Rodziewicz J., *Środowisko społeczno-wychowawcze szkoły*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*, Warszawa 2003, s. 187–194.
- Rubacha K., *Nowe kategorie pojęciowe współczesnej teorii wychowania*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 2, Warszawa 2004, s. 59–67.
- Rusek H., *Kulturowe wzory życia polskich rodzin na Zaolziu a asymilacja*, Katowice 1997.
- Rusek H., Pieńczak A., Szczyrbowski J. (red.), *Dziedzictwo kulturowe jako klucz do tożsamości pogranicza polsko-czeskiego na Śląsku Cieszyńskim*, Cieszyn–Katowice–Brno 2010.
- Są wyniki! Maturzyści z powiatu cieszyńskiego najlepsi w województwie śląskim!*, 2021, <https://www.powiat.cieszyn.pl/aktualnosci/sa-wyniki-maturzysci-z-powiatu-cieszynskiego-najlepsi-w-wojewodztwie-slaskim> [dostęp: 31.08.2022].
- Szczepański J., *Kultury pogranicza*, „Przegląd Humanistyczny” 1990, 34(10), s. 1–7.
- Szczurek-Boruta A., *Cultural identity of youth and multicultural education – empirical study*, „The New Educational Review” 2007, 11(1), s. 37–48.
- Szczurek-Boruta A., *Doświadczenia społeczne w przygotowaniu przyszłych nauczycieli do pracy w warunkach wielokulturowości*, Toruń 2013.
- Szczurek-Boruta A., *Edukacja międzykulturowa na Śląsku Cieszyńskim*, „Pedagogika Społeczna” 2013, 47(1), s. 9–27.
- Szczurek-Boruta A., *Edukacja regionalna w opiniach nauczycieli ze Śląska Cieszyńskiego*, [w:] Z. Jasiński, J. Szymeczek (red.), *Miejsce regionalizmu w zachowaniu dziedzictwa kulturowego*, Czeski Cieszyn–Opole 2017, s. 183–195.
- Szczurek-Boruta A., *Edukacja szkolna a kształtowanie się tożsamości młodzieży – pedagogiczna wartość antynomii istniejących w społecznej przestrzeni wychowania*, [w:] T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, B. Grabowska (red.), *Przemiany społeczno-cywilizacyjne i edukacja szkolna – problemy rozwoju indywidualnego i kształtowania się tożsamości*, Cieszyn–Warszawa–Kraków 2005, s. 203–213.
- Szczurek-Boruta A., *Edukacja środowiskowa i wybrane formy realizacji edukacji regionalnej, wielokulturowej i międzykulturowej na Śląsku Cieszyńskim*, [w:] B. Cimała, M. Pogorzelska (red.), *Wokół różnorodności kulturowej i regionalizmu – rozważania teoretyczne i aspekty praktyczne*, Opole 2014, s. 105–120.
- Szczurek-Boruta A., *Edukacyjne konteksty kształtowania poczucia tożsamości kulturowej młodzieży – studia i doświadczenia z pogranicza polsko-czeskiego*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2011, 17, s. 141–165.
- Szczurek-Boruta A., *Kapitał społeczno-kulturowy i poczucie tożsamości wielowymiarowej na Śląsku Cieszyńskim*, „Studia Edukacyjne” 2008, (8), s. 87–104.
- Szczurek-Boruta A., *Konflikt czy dialog międzypokoleniowy w rodzinie (studium z pogranicza polsko-czeskiego)*, [w:] R. Kwiecińska, M.J. Szymański (red.), *Młodzież a dorośli. Napięcia między socjalizacją a wychowaniem*, Kraków 2001, s. 322–334.
- Szczurek-Boruta A., *Konstrukcjonizm społeczny i jego znaczenie teoriopoznawcze w badaniach międzykulturowych*, [w:] T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur (red.), *Edukacja międzykulturowa – teorie, poglądy, doświadczenia społeczne*, Cieszyn–Warszawa–Toruń 2010, s. 44–68.

- Szczurek-Boruta A., *Lokalne środowisko życia i kształtowanie tożsamości otwartej w perspektywie edukacji międzykulturowej*, „Pedagogika Społeczna” 2016, 61(3), s. 55–69.
- Szczurek-Boruta A., *O przygotowaniu nauczycieli do pracy w warunkach wielokulturowości – konteksty, opinie studentów, propozycje*, Toruń 2014.
- Szczurek-Boruta A., *Od edukacji regionalnej do edukacji międzykulturowej – ku zbliżeniu ludzi i ich kultur*, [w:] K. Kossak-Główniewski, A. Kożyczkowska (red.), *Wielokulturowość: między edukacją regionalną i edukacją międzykulturową. Dylematy i konteksty tożsamościowe*, Kraków 2015, s. 295–315.
- Szczurek-Boruta A., *Oddziaływania socjalizacyjno-wychowawcze w rodzinie w zróżnicowanym środowisku Pogranicza*, [w:] T. Lewowicki, J. Suchodolska (red.), *Rodzina – wychowanie – wielokulturowość*, Cieszyn 2000, s. 117–140.
- Szczurek-Boruta A., *Partnerzy międzypokoleniowej transmisji dziedzictwa kulturowego*, [w:] J. Nikitorowicz, J. Halicki, J. Muszyńska (red.), *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Społeczno-kulturowe wymiary przekazu*, Białystok 2003, s. 73–84.
- Szczurek-Boruta A., *Procesy identyfikacyjne i kształtowanie się tożsamości jednostki. Studium empiryczne. Z badań młodzieży ze szkół średnich z pogranicza polsko-czeskiego*, [w:] J. Nikitorowicz, J. Halicki, J. Muszyńska (red.), *Kultury narodowe na pograniczach*, Białystok 2007, s. 273–283.
- Szczurek-Boruta A., *Rodzina a tolerancja (z badań młodzieży i rodziców mieszkających na pograniczu polsko-czeskim)*, [w:] T. Lewowicki, B. Grabowska (red.), *Młodzież i tolerancja*, Cieszyn 1998, s. 99–119.
- Szczurek-Boruta A., *Szkoła i jej rola w kształtowaniu tożsamości młodzieży*, [w:] T. Lewowicki, W. Ogniewjuk, E. Ogrodzka-Mazur, S. Sysojewa (red.), *Wielokulturowość i edukacja*, Warszawa–Cieszyn–Kijów 2014, s. 285–303.
- Szczurek-Boruta A., *Tożsamość młodych Polaków mieszkających na pograniczu polsko-czeskim*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2017, 30, s. 195–209.
- Szczurek-Boruta A., *Zadania rozwojowe i edukacja szkolna młodzieży. Stałość i zmienność*, Toruń 2019.
- Szczurek-Boruta A., *Zadania rozwojowe młodzieży i edukacyjne warunki ich wypełniania w środowiskach zróżnicowanych kulturowo i gospodarczo – studium pedagogiczne*, Katowice 2007.
- Szczurek-Boruta A., Grabowska B., *Dynamika kształtowania się tożsamości młodzieży – ku tożsamości wzbogaconej*, [w:] T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, A. Szczurek-Boruta (red.), *Poczucie tożsamości i stosunek młodzieży do wybranych kwestii społecznych – studium z pogranicza polsko-czeskiego*, Cieszyn–Warszawa–Toruń 2009, s. 21–64.
- Szczyńska A., *Współczesna rodzina cieszyńska. Kim są rodzice? Kim chcieliby, żeby były ich dzieci – rzecz o tożsamości*, [w:] T. Lewowicki, J. Suchodolska (red.), *Rodzina – wychowanie – wielokulturowość*, Cieszyn 2000, s. 48–54.
- Szymański M.J., Melosik Z. (red.), *Tożsamość w warunkach zmiany społecznej*, Warszawa 2016.
- Szymeczek J., Kaszper R., *Krótki zarys historii Śląska Cieszyńskiego*, „Czeski Cieszyn/Český Těšín Papers”, (2), <https://fdocuments.net/document/krotki-zarys-historii-slaska-cieszynskiego-eurac-artykul-podaje-w-zarysie.html?page=1> [dostęp: 22.05.2023].
- Śliz A., Szczepański M.S., *Borderland in sociological perspective. The case of the Polish-Czech border (Pogranicza w socjologii. Przypadek pogranicza polsko-czeskiego)*, [w:] J. Kiszta (red.), *BlueNotes 1. ACCENDO – Centrum pro vedu a vyzkum, o.p.s.*, Ostrava 2013, s. 25–29.
- Świątkiewicz W., *Rodzina jako wartość społeczna*, [w:] W. Świątkiewicz (red.), *W trosce o rodzinę*, Katowice 1994, s. 40–58.

- Tazbir J., *Mysł polska w nowożytnej kulturze europejskiej*, Warszawa 1986.
- Trempała J., Olejnik M., *Badanie rozwoju psychicznego człowieka*, [w:] J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, Warszawa 2016, s. 127–243.
- Tyszkowa M., *Rozwój psychiczny jednostki jako proces strukturyzacji i restrukturyzacji doświadczenia*, [w:] M. Tyszkowa (red.), *Rozwój psychiczny człowieka w ciągu życia*, Warszawa 1988, s. 44–79.
- Uchwała Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN z dnia 26 czerwca 2020 roku, <http://zpm.home.amu.edu.pl/#:~:text=Sekcja%20Pedagogiki%20M%C5%82odzie%C5%BCy%20dzia%C5%82a%20w%20ramach%20Komitetu%20Nauk,Pedagogicznych%20PAN%20z%20dnia%2026%20czerwca%202020%>
- Witkowski L., *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji Erika H. Eriksona*, Toruń 2000.